

**ESTE SUFICIENTĂ CLARITATEA?
CÂTEVA CONSIDERAȚII
DESPRE RECEPTAREA PROPOZIȚIEI 4.112 DIN *TRACTATUS***

CONSTANTIN STOENESCU¹

Abstract. In sentence 4.112 of the *Tractatus*, Wittgenstein defines philosophy as an activity of logical clarification of thoughts. My aim in this study is a limited historical one, namely, to present the most significant reactions of Wittgenstein's contemporary philosophers to this statement. I believe that the main attitudes were expressed by Russell in his lectures on logical atomism, by Ramsey in his review of the *Tractatus*, by Schlick in two studies in which he enthusiastically adhered to the conception proposed by Wittgenstein, and by Price at a conference entitled "Clarity is not Enough?"

Keywords: Wittgenstein, *Tractatus*, philosophy, analysis, clarity

1. Analiză și claritate

Wittgenstein fixează claritatea drept obiectiv al filosofiei în *Tractatus*:

„4.112. Scopul filosofiei este clarificarea logică a gândurilor. Filosofia nu este o doctrină, ci o activitate. O operă filosofică constă în esență din clarificări. Rezultatul filosofiei nu sunt propoziții filosofice, ci faptul că propozițiile devin clare. Filosofia trebuie să facă clare gândurile, care altfel sunt oarecum tulburi și confuze, și să le delimiteze în mod net.”²

---

¹ Constantin Stoenescu este director al Departamentului de Filosofie Teoretică din cadrul Universității din București și doctor în filosofie al Universității din București din 1999, cu o teză la intersecția dintre epistemologie și filosofia limbajului. Activitatea sa de cercetare în domeniul filosofiei teoretice s-a concentrat asupra epistemologiei, filosofiei științei și managementului cunoașterii.

² Wittgenstein, 2001, p. 102.

În această propoziție densă ideatic sunt conținute câteva teze despre care voi discuta în continuare în contextul istoric al reacțiilor față de aserțiunile wittgensteiniene. Filosofia este redefinită drept o activitate de clarificare a propozițiilor sau a gândurilor astfel încât acestea, care în starea lor naturală, în limbajul natural sau în mintea care le gândește, sunt „tulburi și confuze”, să fie net delimitate unele de altele pentru a deveni clare. Avem aici o primă ambiguitate, în legătură cu ceea ce clarificăm, propoziții sau gânduri, dar persistența acestei ambiguități nu afectează elucidarea conceptului de clarificare.

Dar dacă clarificarea este înțeleasă drept o activitate de delimitare, adică de formulare a unor distincții și definiții, atunci ne îndreptăm spre o a doua ambiguitate, și anume, dacă vorbim despre clarificare în general sau doar despre „clarificare logică” și dacă este legitimă o asemenea diferență. Așa cum dovedește însăși activitatea filosofică a lui Wittgenstein, mai cu seamă considerațiile din *Cercetări filosofice*, actul de a filosofa va fi înțeles ulterior, prin raportare la limbajul natural, nu doar într-un sens strict logic, deși în *Tractatus* ar putea fi considerat, fără a pretinde că este suficient, înțelesul exclusiv logic, cel potrivit căruia claritatea este posibilă prin eliminarea ambiguităților și a vaguităților într-un limbaj perfect din punct de vedere logic.

Să fie atunci neclară chiar propoziția 4.112? Cred că o luare în considerare a contextului din *Tractatus* în care apare propoziția 4.112 ne va permite să o înțelegem adecvat și să eliminăm ambiguitățile. În arhitectura deductivă a *Tractatus*-ului, propoziția 4.112 este una secundară, derivată din propoziția principală „4. Gândul este propoziția cu sens.”³

Care, între altele, lămurește relația dintre gând și propozițiile cu sens. Prin urmare, presupusa ambiguitate a relației dintre gânduri și propoziții este dizolvată prin recursul la o propoziția 4: sunt clarificate gândurile sau propozițiile cu sens, acelea care înseamnă o mișcare în jocul vorbirii, delimitate de cele lipsite de sens, ceea ce înseamnă că prin clarificare nu explorăm nicidecum un domeniu al lipsei de sens și nici nu putem trece în domeniul sensului ceea ce este deja un non-sens.

Dacă urmărim firul derivării, atunci ne vom situa tematic în câmpul problematic al relației dintre fapte și propoziții, iar, în primă instanță,

---

³ Wittgenstein, 2001, p. 94.

urmează că propozițiile reprezintă stări de fapt și, în acest sens, acestea pot fi adevărate sau false. Trecem de la propoziția 4 la

„4.1. Propoziția reprezintă existența sau inexistența stărilor de fapt”⁴

și

„4.11. Totalitatea propozițiilor adevărate este întreaga știință a naturii (sau totalitatea științelor naturii)”⁵,

de unde rezultă că domeniul propozițiilor cu sens adevărate este coextensiv cu știința naturii. Coroborate, propozițiile menționate până acum duc la concluzia că activitatea filosofică de clarificare nu duce la formularea de noi propoziții, să zicem, la așa-numite „propoziții filosofice”, ci le clarifică pe cele deja asertate de științele naturii.

Putem extinde contextul formulării propoziției 4.112 prin considerarea altor propoziții principale ale *Tractatus*-ului. Despre natura propoziției și a gândului, Wittgenstein dă lămuriri în propoziția 3 și altele câteva derivate din aceasta:

„3. Imaginea logică a faptelor este gândul”⁶

din care este derivată teza potrivit căreia propozițiile exprimă gânduri, iar structura compozițională a gândului este redată de semnul propozițional:

„3.2. În propoziții gândul poate fi exprimat în așa fel încât obiectelor gândului le corespund elemente ale semnelor propoziționale.”⁷

Deopotrivă, această propoziție clarifică și natura relației dintre propoziții și gânduri. Mai mult decât atât, sunt stabilite condiții ale corectitudinii analizei propoziționale:

---

⁴ Wittgenstein, 2001, p. 102.

⁵ *Idem.*

⁶ Wittgenstein, 2001, p. 85.

⁷ Wittgenstein, 2001, p. 88.

„3.25. Există o singură analiză completă a propoziției și numai una.”⁸

și

„3.251. Propoziția exprimă ceea ce exprimă, într-un mod determinat, ce poate fi indicat în mod clar: propoziția este articulată.”⁹

Rezultă că analiza și claritate presupun univocitatea, ceea ce nu lasă loc echivocului în analiza propozițională. O analiză logică a propoziției duce la identificarea clară a componentele scoase la iveală prin identificarea structurii logice profunde, iar între propoziția lingvistică, gândul exprimat și fapte sau stări de lucruri avem o corespondență structurală, în sensul că gândurile și propozițiile sunt imagini echivalente ale lumii, cu o prioritate în ordinea analizei logice pentru limbaj, în sensul că structura propoziției redă structura gândului și avem acces la aceasta din urmă prin analiza limbajului.

Wittgenstein aprofundează problema obiectului filosofiei și a relației acesteia cu științele în alte propoziții care succed lui 4.112. În imediata vecinătate derivativă se află propozițiile 4.113-4.116 care elucidează relația dintre filosofie și științe prin delimitarea a ceea ce poate fi gândit sau nu și a ceea ce poate fi spus în mod clar și nu poate fi spus, presupunând un anume caracter inerent al clarității în raport cu ceea ce poate fi gândit sau poate fi spus:

„4.113. Filosofia delimitează domeniul controversabil al științelor naturii.

4.114. Ea trebuie să delimiteze ceea ce poate fi gândit și, prin aceasta, ceea ce nu poate fi gândit.

Ea trebuie să delimiteze ceea ce nu poate să fie gândit dinăuntru, prin raportare la ceea ce poate fi gândit.

4.115. Ea va desemna ceea ce nu poate fi spus, prezentând în mod clar ceea ce poate fi spus.

4.116. Tot ceea ce poate fi în genere gândit poate fi gândit în mod clar. Tot ceea ce poate fi în genere exprimat poate fi exprimat în mod clar.”¹⁰

---

⁸ Wittgenstein, 2001, p. 89.

⁹ *Idem.*

¹⁰ Wittgenstein, 2001, p. 103.

În consecință, claritatea devine o condiție de sens pentru gândire și limbaj, iar filosofiei îi revine rolul de a trasa distincția dintre ceea ce poate fi spus sau nu, dintre ceea ce poate fi clar sau nu și de a analiza gândurile și rostirile noastre din perspectiva unor asemenea criterii preliminare stabilirii adevărului propozițiilor.

Scopul meu în acest studiu nu este de a intra în detaliile relației dintre analiză și claritate, ci doar de a realiza o cercetare istorică asupra modului în care contemporanii lui Wittgenstein au asimilat în cercetarea filosofică teza cu privire la natura filosofiei ca activitate de clarificare, așa cum a fost exprimată de propoziția 4.112. Consider că pot fi identificate câteva momente cheie, reprezentate de preluarea tezei de către Russell într-o manieră carteziană, apoi de plasarea de către Ramsey a conceptului clarității în contextul filosofiei wittgensteiniene, urmând intervalul de consolidare a acestei perspective sub autoritatea lui Schlick în cadrul Cercului de la Viena, în fine, triumful interpretării wittgensteiniene sub forma unei dominanțe în filosofia analitică, fapt consemnat de conferința lui Peirce. Voi prezenta în continuare fiecare dintre aceste momente ale receptării proiectului wittgensteinian. Intervalul temporal analizat începe cu conferințele lui Russell din anul 1918 și se încheie cu conferința lui Price din anul 1945.

2. Întâmpinările lui Russell

Propoziția 4.112 a fost menționată de la bun început drept una dintre aserțiunile elocvente privind concepția lui Wittgenstein despre obiectul filosofie ca activitate. Este neîndoielnic că formularea radicală îi revine lui Wittgenstein, dar o cercetare de detaliu poate stabili influențe, în primul rând cele ale lui Frege și Russell, așa cum recunoaște însăși Wittgenstein în „Cuvântul înainte” la *Tractatus*: „Doresc doar să menționez că sunt îndatorat pentru o mare parte din impulsul dat gândurilor mele operelor grandioase ale lui Frege și lucrărilor prietenului meu, domnul Bertrand Russell.”¹¹

Ideea filosofiei ca analiză și clarificare o regăsim explicit, chiar înainte de publicarea *Tractatus*-ului, în prelegerile din anul 1918 susținute de

---

¹¹ Wittgenstein, 2001, pp. 77-78.

Russell la Londra și publicate sub titlul *Filosofia atomismului logic*. Russell menționează că multe dintre ideile din aceste prelegeri au fost preluate de la prietenul și discipolul său Ludwig Wittgenstein, dar că nu l-a mai întâlnit pe acesta din luna august a anului 1914.¹²

În chiar primul capitol, „Fapte și propoziții”, Russell definește analiza filosofică și își numește doctrina „atomism logic”. Dezideratul clarității și preciziei este exprimat într-o manieră carteziană. Russell remarcă faptul „curios” că în filosofie pornim mai degrabă de la sesizarea unor chestiuni vagi și ambigue în legătură cu anumite enunțuri, decât de la date incontestabile. De exemplu, dacă spunem „În acest moment, în această sală, se află un anumit număr de oameni”, nu vom lua în considerare conținutul sigur al acestui enunț, faptul că în sală se află un anumit număr de oameni, ci ne vom propune să definim ce anume este această sală, ce înseamnă pentru o persoană să se afle în sală, cum deosebim persoanele una de alta, iar toate aceste întrebări ne vor duce spre concluzia că enunțul inițial este vag și neclar și că nu știm dacă este adevărat sau fals. Singurul fapt sigur este starea de perplexitate la care am ajuns și de aici începe cercetarea filosofică. Russell descrie astfel cercetarea filosofică:

„După părerea mea, procesul filosofării autentice constă în principal în trecerea de la aceste lucruri evidente, vagi, ambigue, de care simțim că suntem destul de siguri, la ceva precis, clar, derivat, pe care îl descoperim, prin reflecție și analiză, în lucrul vag de la care am pornit și care este, ca să zicem așa, adevărul adevărat, față de care lucrul vag este un fel de umbră.”¹³

Trecerea pe baza metodei analizei și reflecției de la ceea ce este vag la ceea ce este precis presupune și asumarea unui anumit risc de eroare. Astfel, dacă pornim de la enunțul că în această sală se află multe persoane și vrem să îl facem precis, riscăm să greșim dacă nu realizăm o numărătoare persoană cu persoană. În general, este dificil să parcurgem acest drum de la enunțuri incontestabile și vagi la alte enunțuri la fel de incontestabile, dar precise. Aceste propoziții precise la care ajungem au

---

¹² Vezi Russell, 1972a, p. 31.

¹³ Russell, 1972a, p. 33.

un dublu regim, logic și epistemic, în sensul că din punct de vedere logic ele sunt premise în construcția deductivă a sistemului, pe când în ordinea cunoașterii, la aceste enunțuri ajungem prin derivări succesive. De aceea, cea mai bună strategie, conchide Russell, este să punem lucrurile la îndoială în modalitate carteziană și să reținem numai ceea ce trece testul clarității.¹⁴ Dezideratul unei certitudini perfecte rămâne, fiind capcana în care cădem întotdeauna.

A doua întâmpinare este ocazionată de scrierea „Introducerii” la *Tractatus*, așadar, de această dată pornind chiar de la textul lui Wittgenstein. Comentariul lui Russell este consacrat în principal reprezentării simbolice a lumii, context în care preia distincția lui Wittgenstein dintre ceea ce se poate spune și ceea ce poate fi doar arătat. Orice propoziție filosofică are o gramatică greșită și tot ce putem face este să arătăm acest lucru. Russell consideră că propoziția 4.112 poate fi înțeleasă în relație de continuitate cu propoziția anterioară, 2.111, în care Wittgenstein precizează că „Filosofia nu este una din științele naturii. (Cuvântul filosofie trebuie să desemneze ceva ce stă deasupra sau dedesubtul științelor naturii, dar nu alături de ele.)”¹⁵

Russell remarcă o consecință paradoxală de tip autoreferențial a acestei viziuni asupra filosofiei, în sensul că tot ceea ce am putea spune cu privire la înțelegerea teoriei lui Wittgenstein este condamnat a fi lipsit de sens chiar din perspectiva teoriei însăși.¹⁶ Ulterior, atunci când se ocupă în „Introducere” de modul în care Wittgenstein delimitează domeniul a ceea ce poate fi considerat drept mistic, Russell reia această idee și repetă soluția problemei, și anume, considerarea propozițiilor filosofice drept lipsite de sens și întemeierea filosofiei pe propozițiile științei, expuse clar și precis, urmând astfel un proiect filosofic prin care, de fapt și de drept, în opinia sa, continuăm vechiul proiect socratic.¹⁷

Cea de-a treia întâmpinare o regăsim în articolul „Atomismul logic” din anul 1924 în care Russell își prezintă realizările pe care le-a avut împreună cu Whitehead, dar Wittgenstein este iarăși prezent implicit în

---

¹⁴ Vezi Russell, 1972a, p. 35.

¹⁵ Wittgenstein, 2001, p. 102.

¹⁶ Vezi Russell, 1922, p. XIII.

¹⁷ Vezi Russell, 1922, p. XXIII.

considerațiile cu privire la obiectul filosofiei. Russell precizează că „activitatea filosofică, așa cum o concep eu, este în esență, analiza logică, urmată de sinteza logică.”¹⁸ Filosofia, fiind mai cuprinzătoare decât orice știință, este preocupată de relațiile dintre științe și de conflictele dintre ele, dar nu se poate amesteca în probleme care privesc domeniul științelor, așa cum ar fi controversele dintre fizică și psihologie sau dintre psihologie și logică. Filosofia este îndreptățită să formuleze ipoteze de lucru cu privire la domenii în care știința nu are capacitatea de a le confirma sau de a le respinge. Așadar, filosofia formulează ipoteze, iar nu certitudini imuabile, asemănătoare dogmelor religioase.

Dar nu această parte constructivă este cea mai importantă în filosofie, ci aceea consacrată criticii filosofice: „Deși, mai mult decât orice altceva, construcția cuprinzătoare este parte a activității filosofice, eu nu cred că ea este partea cea mai importantă. După părerea mea, partea cea mai importantă constă în criticarea și clarificarea noțiunilor care sunt apte să fie considerate fundamentale și acceptate în mod necritic. Ca exemple aș putea menționa: spirit, materie, conștiință, cunoaștere, experiență, cauzalitate, voință, timp.”¹⁹ Aceste noțiuni sunt inexacte și aproximative, contaminate de vaguitate, incapabile să joace un rol în științele exacte. Științele utilizează alte tipuri de noțiuni care permit construcția de structuri logice din care eroarea este eliminată.

3. Recenzia lui Ramsey

În recenzia sa din anul 1923 la *Tractatus*, Ramsey se ocupă – era inevitabil – și de propoziția 4.112. El consideră că aceasta poate fi înțeleasă corect numai dacă noțiunea de „claritate” este explicată în contextul sistemului lui Wittgenstein. O propoziție lingvistică este clară în măsura în care proprietățile sale vizibile „arată” proprietățile interne ale înțelesului ei. În termenii consacrați de Wittgenstein, vom spune că sensul se arată în proprietățile interne ale propoziției. Dar aceste proprietăți interne, se întrebă Ramsey, ducând mai departe propunerea wittgensteiniană,

---

¹⁸ Russell, 1972b, p. 162.

¹⁹ *Idem.*

sunt oare proprietăți individuale și unice, adică sunt proprietățile unei anumite propoziții lingvistice, sau țin de forma logică a acesteia? Apare astfel o ambiguitate între cele două aspecte, între „type” și „token”, în terminologia folosită inovator de Ramsey, și această ambiguitate creează probleme dacă nu este elucidată. După Ramsey, proprietățile unei anumite propoziții sunt proprietăți ale tuturor „instanțelor” de un anumit tip, altfel spus, proprietățile interne ale propoziției sunt interne „tipului”, ceea ce înseamnă că o instanță le are tocmai pentru că sunt proprietăți ale unui „tip” și „instanța” este a aceluși „tip”.

Ramsey reamintește că nu este necesar ca o propoziție lingvistică să aibă sensul pe care îl are. De exemplu, fie propoziția *fa*. Aceasta înseamnă că nu este necesar să avem o proprietate internă a propoziției lingvistice prin care ceva intern să fie conectat cu *a*, ci avem o proprietate a propoziției logice (*proposition*), ceea ce face ca propoziția lingvistică (*sentence*) să aparțină acestui tip propozițional în sens logic și să aibă un sens. De aici rezultă că proprietățile interne ale propoziției logice, acele proprietăți care arată sensul, nu sunt vizibile ca atare la nivel lingvistic, ci presupun luarea în considerare a noțiunii de „înțeles”. Totuși, într-un limbaj perfect în care fiecare lucru are propriul nume, totul devine posibil, adică inclusiv sesizarea sensului ascuns de învelișul lingvistic, o dată cu apariția numelui obiectului în propoziția lingvistică, ceea ce se întâmplă și în cazul tuturor proprietăților interne care constituie sensurile. Așadar, un sens este conținut în altul (o propoziție rezultă din alta), ceea ce este vizibil întotdeauna în propoziția lingvistică.

Într-un limbaj perfect toate propozițiile și gândurile ar fi perfect clare. Pentru a defini „claritatea” trebuie să înlocuim expresia „proprietăți vizibile ale propoziției lingvistice” cu expresia „proprietăți vizibile ale semnului propozițional”, ceea ce este analog cu „proprietate internă a propoziției”, interpretată drept proprietate pe care o instanță trebuie să o aibă pentru a fi un semn, iar dacă propoziția lingvistică (instanța) este scrisă, atunci avem o proprietate vizibilă. Ramsey explică acest înțeles al clarității: „Un semn propozițional este clar dacă proprietățile interne ale sensului său sunt arătate nu doar de proprietățile interne ale propoziției, ci și de proprietățile interne ale semnului propozițional”.²⁰

---

²⁰ Ramsey, 1923, p. 477.

Acestea fiind lămurite cu privire la înțelesul clarității, acum putem interpreta concepția despre filosofie ca activitate de clarificare în termenii proprietăților interne. Mai întâi, reținem faptul că deseori recunoaștem sau nu dacă ceva are o proprietate internă. Ceea ce recunoaștem este faptul că obiectul sau sensul asertat prin cuvinte au o anumită proprietate, ceea ce este important pentru că prin clarificare înlocuim numele cu o descriere. De aceea, bunăoară, drept rezultat al unui asemenea demers logic, în acest sens al clarificării, noi recunoaștem nu că *p* este o tautologie, ceea ce este o pseudo-propoziție, ci că „*p*” nu spune nimic. Ramsey conchide că clarificarea nu presupune nimic altceva decât scoaterea la suprafață a structurii logice profunde: „A face propozițiile clare înseamnă a asigura recunoașterea proprietăților lor logice prin exprimarea lor în limbaj astfel încât aceste proprietăți sunt asociate cu proprietăți vizibile ale propoziției lingvistice.”²¹

Pe baza acestei discuții despre forma logică și proprietățile interne ale unei propoziții, Ramsey propune o ușoară revizuire a afirmației lui Wittgenstein potrivit căruia propozițiile filosofice sunt lipsite de sens. Activitatea de clarificare filosofică, înțeleasă ca mai sus, va duce însă și la formularea de propoziții filosofice cu sens ori de câte ori descoperim ceva nou cu privire la forma logică a sensurilor oricărui compus de propoziții, așa cum sunt, de exemplu, acelea care exprimă fapte cu privire la percepție și gândire. Astfel, dacă propoziția „*p*” este „El gândește *q*” sau „El vede *c*”, acestea ar fi propoziții filosofice, ceea ce, după Ramsey, nu ar fi incompatibil cu afirmația 4.003 a lui Wittgenstein:

„Cele mai multe propoziții și întrebări care au fost enunțate despre chestiuni de ordin filosofic nu sunt false, ci sunt nonsensuri. De aceea, nu putem să răspundem unor întrebări de acest tip, ci doar să constatăm că ele sunt nonsensuri. Cele mai multe întrebări și propoziții ale filosofiei se bazează pe faptul că noi nu înțelegem logica limbajului nostru.

(Ele sunt de tipul întrebării dacă binele este mai mult sau mai puțin identic decât frumosul.)

Și nu este de mirare că cele mai profunde probleme nu sunt propriu-zis probleme.”²²

---

²¹ *Idem.*

²² Wittgenstein, 2001, pp. 95-96.

Ulterior, în însemnările sale reunite postum în volumul *The Foundations of Mathematics*, Ramsey reia discuția despre specificul filosofiei pornind de la afirmațiile lui Wittgenstein din *Tractatus* și propune o interpretare definițională.²³ După Ramsey, filosofia „trebuie să clarifice atât gândurile cât și acțiunile noastre”, „în principal, o filosofie este un sistem de definiții sau, prea adesea, doar un sistem de descriții cu privire la modul în care ar putea fi date definițiile.” „Filosofia ar trebui să clarifice și să distingă noțiuni anterior vagi și confuze.”²⁴ Aceasta înseamnă că în filosofie, care conține termeni primitivi și definiții, admite Ramsey, luăm în considerare propozițiile deja formulate în alte domenii, așa cum ar fi știința și viața cotidiană, și încercăm să le organizăm într-un sistem logic.

Dacă înțelegem filosofia ca sistem de definiții, atunci, susține Ramsey, apar trei probleme:²⁵

Prima: ce definiții ar trebui să ofere filosofia? Ce lăsăm științei și artei, ori altor domenii? În științele exacte ale naturii formulăm un anumit tip de definiții. De exemplu, în fizică definim noțiunea de masă explicând cum o putem măsura. Filosofia nu se ocupă însă de analiza definiției, adică de probleme generale dezvoltate într-o teorie a definiției, așa cum ar fi, pentru cazul fizicii, relația stabilită într-o definiție între termeni care descriu lumea fizică și termeni care descriu experiențele senzoriale.

A doua: când și de ce ne putem mulțumi numai cu o descriere a modului în care ar putea fi dată o definiție corectă în loc de o definiție propriu-zisă? Pe baza unei asemenea analize filosofice generaliste putem să înțelegem situația tipică în care nu putem da o definiție nominală, ci doar o explicație a utilizării simbolului.

A treia: cum putem evita pericolul unui *petitio principii*? Preocuparea pentru înțeles presupune, în cele din urmă, că noi înșine ne gândim la înțelesurile termenilor pe care îi utilizăm. Astfel, noi înșine, ca subiect epistemic, avem posibilitatea să decidem care este înțelesul

²³ Referințele le voi face după fragmentul antologat de A. J. Ayer în volumul *Logical Positivism*, 1959, pp. 321-326.

²⁴ Ramsey, 1959, p. 321.

²⁵ Vezi Ramsey, 1959, pp. 324-325.

termenilor pe care îi folosim fără să ne gândim în vreun fel la problema teoretică a naturii înțeleșului. Ramsey sugerează că acest demers nu presupune un lanț inferențial, ci ține de analiza stărilor minții noastre.

Atunci, care ar fi, în acest caz, diferența dintre a face psihologie și a face filosofie? Ramsey oferă o justificare naturalistă a filosofiei, a rolului ei ca analiză a înțeleșului. Ajungem inevitabil la filosofie atunci când nu ne este clar înțeleșul unui termen sau al unei propoziții. Resimțim subiectiv această necesitate, dorim să clarificăm și, mai mult decât atât, ne dăm seama că numai dacă depășim acest obstacol putem merge mai departe și, prin cercetare științifică, putem ajunge la adevăr. Introspecția ne permite să conștientizăm toate aceste aspecte. Dacă neglijăm această stare a minții care duce la filosofie atunci ne vom afla în situația unui copil care poartă acest tip de dialog: „Spune breakfast.” „Nu pot” „Ce nu poți să spui?” „Nu pot spune breakfast.” Altfel spus, am ajuns doar la perplexități.

4. „Discipolatul” lui Schlick

Discuțiile cu Wittgenstein de la sfârșitul anilor 1920 l-au influențat pe Schlick în mod decisiv, astfel încât se poate afirma că acesta a devenit un wittgensteinian, fapt cu atât mai evident în privința concepției despre filosofie. Schlick publică mai multe studii în care își face cunoscută opțiunea pentru tezele wittgensteiniene din *Tractatus*, iar în cel puțin două dintre ele, „Cotitura filosofiei” și „Viitorul filosofiei”, se ocupă explicit de redefinirea filosofiei, de statutul analizei filosofice și de relația dintre analiză și claritate.

În studiul „Cotitura filosofiei”, publicat în anul 1930, Schlick discută despre semnificația schimbării cursului filosofiei prin contribuțiile succesive ale lui Leibniz, Frege, Russell și Wittgenstein. Schlick propune un criteriu verifiționist al sensului, urmând sugestiile lui Wittgenstein, ceea ce îl va duce la sesizarea diferenței dintre știință și filosofie. Tot ceea ce poate fi cunoscut poate fi exprimat cu sens, iar orice întrebare privitoare la ceea ce poate fi cunoscut poate primi, în principiu, un

răspuns, ceea ce înseamnă că o problemă autentică, adică formulată în mod corect, nu este insolubilă. Sunt insolubile numai întrebările lipsite de sens, cele care sunt simple înșiriri de cuvinte, care „arată ca întrebări deoarece satisfac regulile gramaticii obișnuite, dar în realitate constau din sunete goale deoarece contravin regulilor interne profunde ale sintaxei logice, reguli pe care le-a dezvăluit noua analiză.”²⁶

Pentru orice problemă cu sens poate fi indicată calea rezolvării ei, cu excepția cazului în care capacitățile umane sunt deficitare. Verificarea este dată de producerea unei stări de lucruri care poate fi constatată prin experiență nemijlocită, iar adevărul va fi stabilit de științe pe această cale observațională. Verificarea nu se poate face în afara experienței, iar știința nu poate stabili niciun adevăr fără dovezile oferite de experiență:

„Orice știință (...) este un sistem de cunoștințe, adică de propoziții de experiență adevărate, iar întreaga știință, inclusiv enunțurile vieții de fiecare zi, este sistemul cunoștințelor. Nu există în afara ei încă un domeniu de adevăruri filosofice; filosofia nu este un sistem de propoziții, ea nu este o știință.”²⁷

Ce este atunci filosofia? Realizând așa-numita „cotitură” în definirea filosofiei, vom înțelege că filosofia nu este un sistem de cunoștințe, ci un sistem de acte, adică „activitatea prin care este fixat sau descoperit sensul enunțurilor. Prin filosofie propozițiile sunt clarificate, prin științe ele sunt verificate. În cazul celor din urmă este vorba despre adevărul enunțurilor, în cazul primei însă de semnificația enunțurilor.”²⁸ Filosofia fundamentează în acest sens științele și le prefigurează, dar le și desăvârșește, însă doar prin analiză și clarificare, iar nu, așa cum s-a crezut în mod greșit în filosofia tradițională, pornind de la principiul potrivit căruia „fundamentul este constituit din propoziții filosofice (din propozițiile teoriei cunoașterii) și că edificiul va fi acoperit de asemenea de o cupolă de propoziții filosofice (numite metafizică).”²⁹

---

²⁶ Schlick, 2003, p. 56.

²⁷ *Idem.*

²⁸ Schlick, 2003, p. 57.

²⁹ *Idem.*

Drept urmare, munca filosofică nu constă în formularea de noi propoziții care clarifică sau definesc, pentru că un asemenea demers ar duce la un regres la infinit, ci din atribuirea de sens propozițiilor deja formulate, iar această atribuire are loc prin acte reale, ultime, care nu mai au nevoie de alte explicații. Acestea constituie activitatea filosofică.

Greșeala fatală a metafizicii tradiționale a fost chiar aceasta, credința că sensul ca atare și conținutul ultim pot fi formulate prin propoziții, asemenea oricăror alte cunoștințe oferite de științe:

„Năzuința metafizicienilor a fost dintotdeauna îndreptată spre țelul fără noimă al exprimării conținutului calităților pure (a esenței lucrurilor) prin cunoștințe (...), adică spre țelul de a spune ceea ce nu poate fi spus, calitățile nu pot fi descrise, ci doar indicate prin trăiri; cunoașterea nu are însă nimic de a face cu aceasta.”³⁰

Drept urmare, întreaga istorie a disputelor metafizice este una a unui eșec inevitabil, bazată pe o înțelegere greșită a misiunii filosofiei. Pseudoproblemele filosofice nu depășesc puterile rațiunii omenești în sens kantian, ci, pur și simplu, ele trebuie eliminate. Istoric vorbind, procesul este de durată, dar în cele din urmă, spera Schlick, cotitura este inevitabilă: „Atunci nu va mai fi nevoie să se vorbească despre probleme filosofice, deoarece se va vorbi în mod filosofic despre toate problemele, adică cu sens și clar.”³¹

Ulterior, în studiul „Viitorul filosofiei”, publicat în anul 1932, Schlick dezvoltă viziunea sa asupra filosofiei ca activitate de clarificare a înțelesurilor, deosebită de știința care descoperă adevăruri. Schlick se desparte de viziunea tradițională asupra filosofiei și o susține pe cea wittgensteiniană din *Tractatus*:

„... filosofia a fost înțeleasă greșit când s-a crezut că rezultatele filosofice ar putea fi exprimate în judecăți și că ar putea exista un sistem al filosofiei compus dintr-un sistem de judecăți care ar reprezenta răspunsurile la întrebările filosofice. Nu există adevăruri specific filosofice care ar conține soluția problemelor specific filosofice,

---

³⁰ Schlick, 2003, pp. 57-58.

³¹ Schlick, 2003, p. 60.

ci filosofia are sarcina de a găsi semnificația tuturor problemelor și a soluțiilor lor. Ea trebuie să fie definită ca activitate de descoperire a semnificației.”³²

Prin acest tip de analiză filosofică cu caracter propedeutic la nivelul științelor particulare, pregătitoare pentru cercetarea științifică prin care descoperim adevăruri, putem sesiza faptul că în științe sunt uneori utilizate cuvinte fără o semnificație cognitivă clară, ceea ce împiedică descoperirea adevărurilor. Doar filosofia poate elimina aceste neclarități și în acest sens îi putem acorda vechiul nume de „regină a științelor”, fără a fi ea însăși o știință, ci doar o activitate necesară de clarificare. Astfel vom putea înțelege că singurele probleme autentice sunt probleme științifice, rolul filosofiei fiind tocmai de a înlătura iluzia posibilității formulării unor probleme autentice în afara științei.

Așa numitele „probleme filosofice” sunt fie enunțuri care au forma gramaticală a unor întrebări, dar termenii care le compun nu au sens din punct de vedere logic, așa cum ar fi întrebarea „Este albastrul mai identic decât muzica?”, fie probleme doar aparent filosofice, rezolvabile de fapt prin metodele științei, așadar probleme științifice deghizate în pseudo-probleme filosofice, cărora însăși știința le poate da un răspuns în principiu, chiar dacă într-o anumită etapă de dezvoltare nu o poate face întrucât nu dispune de instrumentele tehnice necesare cercetării, așa cum ar fi, de exemplu, anumite aspecte ale explorării universului. Așadar, pseudoproblemele filosofice sunt fie elucidate și eliminate prin analiza logică a limbajului, fie se dovedesc a fi probleme științifice.

După Schlick, această perspectivă asupra filosofiei a fost anticipată de Leibniz și Kant, dar abia Wittgenstein a formulat-o în mod clar în *Tractatus* în chiar propoziția 4. 112. Schlick își asumă explicit acest proiect: „Tocmai acesta este punctul de vedere pe care încerc să-l dezvolt aici.”³³

Din această perspectivă wittgensteiniană putem înțelege și istoria filosofiei, în primul rând străduința de a defini filosofia asemenea unei științe foarte generale, ale cărei propoziții au un cel mai general caracter posibil. Dacă la începutul istoriei cunoașterii, într-o etapă în care

---

³² Schlick, 2003, p. 75.

³³ Schlick, 2003, p. 77.

filosofia și știința nu erau distincte, explicațiile filosofice vagi țineau locul incapacității de a oferi alte explicații, ulterior, prin dezvoltarea cercetării științifice, procesul de clarificare conceptuală s-a amplificat și i-a asigurat filosofiei rolul ei firesc. Separându-se de științe, filosofia nu descoperă adevăruri, asemenea acestora, ci clarifică înțelesuri, făcând posibilă descoperirea adevărurilor de către științele particulare. Dezvoltarea cunoașterii confirmă această interpretare istorică: un domeniu aflat la începutul dezvoltării sale apelează la instrumentele filosofiei pentru a obține un spor în clarificarea conceptelor, apoi se separă de filosofie și devine independent. După Schlick, tot în această direcție vor evolua etica și estetica, care vor deveni în viitor părți ale sistemului științelor.³⁴

Drept urmare, filosofia nu va adopta metodele științei întrucât ea nu poate deveni o știință care descoperă adevăruri, ci își va suma sarcina de clarificare a înțelesurilor și a va face printr-o gândire profundă, adică prin înțelepciune. Schlick conchide:

„Sunt convins că punctul nostru de vedere despre natura filosofiei va fi împărtășit de toți în viitor; iar consecința va fi că nu se va mai încerca să se predea filosofia ca un sistem. Vom preda științele particulare și istoria lor în adevăratul spirit filosofic al căutării clarității și, făcând acest lucru, vom dezvolta spiritul filosofic al generațiilor viitoare. Aceasta este tot ce putem face, dar va fi un mare pas în dezvoltarea spirituală a omenirii.”³⁵

5. Conferința lui Price. Programul filosofiei clarificatoare

Conferința din anul 1945 al lui Price este prima critică postbelică a filosofiei analitice. El își exprimă nemulțumirea față de filosofia interbelică, o consideră un factor cauzal al crizei civilizației occidentale sub aspect economic, social și politic. Toate obiecțiile împotriva filosofiei interbelice ar putea fi exprimate printr-un *dictum*: Claritatea nu este suficientă! Price discută tot timpul despre analiză filosofică și clarificare, dar nu menționează

---

³⁴ Vezi Schlick, 2003, p. 77.

³⁵ Schlick, 2003, p. 79.

niciodată numele lui Wittgenstein, accentuând astfel sugestia că acest mod de a face filosofie nu este doar unul propriu lui Wittgenstein, ci a devenit modul de a fi al cercetării filosofice în spațiul cultural occidental.

Price deosebește între două situații în care se poate afla un gânditor³⁶, și anume, aceea a unui „filosof pur” care poate gândi în mod liber și independent, izolat în „turnul de fildeș”, orice dorește, și aceea de filosof al cetății, de profesor de filosofie, caz în care putem vorbi despre datoriile sale față de comunitate. Desigur, nicio autoritate academică, politică sau ecleziastică nu are dreptul să stabilească în ce fel un filosof își face treaba de profesor, dar există un anumit țel normativ al predării filosofiei, acela de a oferi înțelepciune (*wisdom*). Ei bine, susțin criticii, cei mai mulți din afara comunității filosofice, filosofia interbelică tocmai acest lucru nu l-a făcut. Au ei dreptate?

Price admite că este acceptat consensual, cel puțin la nivelul comunității filosofilor profesioniști, faptul istoric că „clarificarea este scopul fundamental al filosofiei. Filosofia, s-a spus adesea, nu ne oferă cunoaștere nouă, ea doar clarifică ceea ce știm deja. Sarcina filosofului este să analizeze enunțurile științei, ale istoriei și ale simțului comun, inclusiv, desigur, enunțurile etice și, presupun, cele religioase, deși în practică nu a fost acordată o prea mare atenție acestora din urmă.”³⁷

Cuvântul „analiză”, remarcă Price, a fost asociat cu așa numita Școală de la Cambridge, dar mulți filosofi nu subscriu la toate cerințele și metodele acestei Școli, deși împărtășesc concepția generală despre filosofie ca analiză și clarificare. Price propune utilizarea termenilor „clarificare” și „analiză” în condiții de sinonimie, ceea ce nu ar duce la nicio confuzie.

Programul filosofiei analitice sau clarificatoare este descris de Price printr-un exemplu³⁸. Cum interpretăm enunțul că filosofia „face clar doar ceea ce știm deja”? Într-un sens al cuvântului „știu”, ceea ce clarifică filosoful nu este în mod necesar ceva cunoscut sau adevărat, ci ar putea fi chiar ceva fals. De exemplu, să ne întrebăm ce cunoaștere avem atunci când știm că se află un scaun în dormitor și că în acest moment nu îl observă nimeni. Nu este nicio diferență de cunoaștere în acest caz, indiferent dacă scaunul este observat sau nu de cineva. Ceea

³⁶ Vezi Price, 1963, pp. 15-16.

³⁷ Price, 1963, pp. 16-17.

³⁸ Vezi Price, 1963, p. 17.

ce contează este doar care anume este înțelesul enunțului „Există un scaun neobservat în dormitor”. Nu ne interesează adevărul sau falsitatea acestui enunț, dacă știm sau doar credem că este adevărat ori dacă nu avem nicio opinie. Propoziția sigur falsă „Există un crocodil neobservat pe acoperiș” ar avea același statut. Asemănător, filosoful moral va avea sarcina de a stabili înțelesul propoziției „Trebuie să-mi țin promisiunea făcută lui Jones”, chiar dacă, în fapt, nu am făcut nicio promisiune ori nu știu dacă am făcut vreuna, ori știu că nu ar trebui să mi-o țin pentru că am o altă datorie urgentă. Așadar, nu trebuie să clarificăm cunoașterea faptelor, ci cunoașterea înțelesurilor enunțurilor respective.

Cum să înțelegem acest program al filosofiei analitice? Ce fel de înțelegere în sensul sporirii clarității are în vedere filosoful analitic? După Price, nu este vorba nicidecum despre învățarea unor noi termeni specifici unei anumite terminologii, așa cum ar fi dacă am începe să învățăm ceva nou, de exemplu, tehnica navigației sau chimia, ci este vorba despre înțelegerea pe care o obținem atunci când este rezolvată o problemă de tip *puzzle*: „Întunericul din care ieșim spre lumină este întunericul perplexității, nu al ignoranței.”³⁹

Drept urmare, concepția analitică despre filosofie se transformă în mod natural într-o concepție „terapeutică” despre aceasta. Treaba filosofului este să ne vindece de confuziile și bătăile de cap produse de limbaj, cel cotidian și cel științific. Dar se pare, atenționează Price, nimeni nu ar suferi de aceste neajunsuri dacă nu ar fi deja un filosof. Omul obișnuit nu are asemenea probleme, așa cum ar fi acelea legate de folosirea cuvântului „Eu”. Filosoful produce deliberat și metodic suferințele pe care apoi le vindecă. Studentul devine întâi bolnav, apoi este vindecat. Altfel, terapeutul nu ar avea niciun pacient.

Față de această critică s-ar putea răspunde că cel puțin unele dintre încurcături apar în mintea fiecăruia, în măsura în care fiecare este în mod natural un filosof. Boala este endemică, dar există vindecare. Price explică: „Problemele filosofice apar spontan în mintea oricui, mai devreme sau mai târziu, atunci când începe să reflecteze asupra lui însuși și asupra naturii.”⁴⁰ Dar avem o alternativă, putem învăța din istoria

---

³⁹ Price, 1963, p. 18.

⁴⁰ Price, 1963, p. 19.

filosofiei cum să enunțăm aceste probleme într-o formă generală, cum să înțelegem implicațiile lor și conexiunile cu alte probleme. După ce învățăm aceste lucruri vom putea lua în considerare soluțiile posibile. S-ar putea spune că cea mai bună terapie este însăși istoria filosofiei.

6. Un orizont de întâmpinare a criticilor

Așa cum am menționat mai sus, în climatul de opinii de după Al Doilea Război Mondial, Price remarcă faptul că, în climatul de opinii de după Al Doilea Război Mondial, la nivelul comunității filosofice se manifesta o anumită nemulțumire față de concepția analitică asupra filosofiei. Price sintetizează aceste critici față de filosofie înțeleasă ca activitate de clarificare și se constituie din oficiu drept un apărător al acesteia. Să enumerăm principalele puncte de impact. Acestea corespund în mare măsură cu cele identificate deja de către Ernst Nagel cu mai mulți ani înainte de conferința lui Price. Nagel oferă o caracterizare a filosofiei analitice bazată pe comparația cu filosofia tradițională. El consideră că filosofia analitică este expresia unei tendințe în curs de evoluție caracterizată prin următoarele⁴¹:

1. Este considerată cunoaștere autentică numai acea cunoaștere oferită de științele specializate.
2. Critica sistemelor filosofice grandioase tradiționale.
3. Tratarea problemelor filosofice tradiționale drept pseudo-probleme generate de utilizarea defectuoasă a limbajului.
4. Interes sporit pentru chestiuni legate de logică și metodă.
5. Sarcina filosofiei este clarificarea înțelesurilor prin metoda analitică.
6. Dezinteres față de istoria filosofiei.
7. Aspirație spre neutralitate etică și politică.

Price abordează cele mai multe dintre aceste aspecte ce privesc relația dintre filosofia analitică și filosofia tradițională din perspectiva criticilor formulate de susținătorii acesteia din urmă.

---

⁴¹ Nagel, 1936, pp. 5-6.

Este întemeiată nemulțumirea față de filosofia analitică? Merită să consumăm timp pentru o asemenea analiză trivială a propozițiilor? Dacă filosofia este doar clarificare, mai merită ea locul tradițional în societatea liberală? Ea a ocupat acest loc pe baza unor pretenții mai mari. Dacă renunțăm la ele, atunci nu ar trebui să renunțăm și la filosofie, locul ei fiind luat de științele naturii și ale omului?

După Price, criticii filosofiei clarificatoare susțin nimic mai mult decât că filosofia își produce propria extincție sau se retrage într-un colț al lumii educaționale dacă, asemenea unui grădinar care plantează buruienile pentru a avea ce plivi după aceea,⁴² rămâne doar la demascarea așa-numitor pseudo-probleme. Ar putea filosofia să aspire la un alt loc dacă singura ei sarcină este analiza propozițiilor?

Drept răspuns, Price conturează o strategie de apărare a filosofiei clarificatoare.

În primul rând, afirmația că „filosofii zilelor noastre nu vorbesc despre nimic altceva decât despre cuvinte” nu este cu totul corectă. Filosofia drept clarificare poate fi definită și nelingvistic, fără referire la cuvinte și propoziții, de exemplu, ca analiză a experiențelor ori a anumitor tipuri sau forme ale faptelor. Antiteza dintre cunoașterea lumii și cunoașterea filosofică a propozițiilor cu ajutorul cărora vorbim despre lume este înșelătoare. Niciun filosof analitic nu reduce filosofia la gramatică sau la lexic. Cuvintele contează pentru că gândim cu ajutorul lor. Așadar, putem spune că filosofia este analiza conceptelor fundamentale de Lucru, Sine, Cauză, Datorie, adică analiza categoriilor.

Pe de altă parte, trebuie spus că filosofia, indiferent de felul cum a fost înțeleasă, s-a ocupat dintotdeauna de limbaj. Socrate a fost un „analist lingvistic” preocupat de încurcăturile lingvistice și de găsierea unei terapii. Reacția contemporanilor lui Socrate ar fi putut fi aceea că preocuparea față de chestiuni verbale este o trădare a tradiției cosmologice ioniene. Adevărul este că putem învăța din tradiția socratică și îi putem înțelege astfel mai bine pe Russell și Moore.

Dar filosofii analitici interbelici ai clarității sunt acuzați că discută ca și cum filosofia ar începe în anul 1900, adică neglijează istoria filosofiei, ignoră „marile probleme” și soluțiile oferite anterior și se preocupă de

---

⁴² Analogia îi aparține lui Price. Vezi Price, 1963, p. 20.

propriile probleme de tip puzzle. Adevărul este că nu au neglijat total istoria filosofiei, ci au luat în seamă unii filosofi, cel puțin pe Locke, Berkeley, Hume și Kant.

Altă acuzație constă în neglijarea filosofiei morale. După Price, nu se poate susține că este vorba de o negare de principiu, dimpotrivă, propozițiile eticii sunt considerate și ele o sursă de probleme puzzle și, drept urmare, au nevoie de clarificare. Încă de la începuturile filosofiei analitice s-a susținut că scopul filosofiei morale este clarificarea, așa cum a făcut-o Moore în *Principia Ethica*.

Dar acuzația capătă și o altă formă: filosofia morală nu ar fi fost doar neglijată, ci pervertită.⁴³ Iar sursa pervertirii este teoria realistă a cunoașterii, ideea că cunoașterea nu are niciun efect asupra a ceea ce este cunoscut, adică, dacă am înțelege mai bine ce este o acțiune bună, aceasta nu înseamnă și că în practică vom acționa mai bine decât înainte. În schimb, moraliiștii tradiționaliști susțin că cel ce înțelege principiile etice va acționa virtuos, ceea ce înseamnă că o cunoaștere teoretică a binelui și a diferenței dintre bine și rău te face mai bun.

După Price,⁴⁴ acest argument al diferenței dintre teorie și practică nu are forță. În primul rând, ideea acestei diferențe este un truism, chiar și pentru cazul unui moralist subiectivist care va vorbi despre cunoașterea atitudinilor emoționale și voliționale și despre convențiile sociale corespunzătoare. Vom avea anumite atitudini indiferent de ce știm. În al doilea rând, chiar dacă prin cunoaștere nu transformăm ceea ce este cunoscut, vor fi efecte asupra subiectului cunoscător, ceea ce poate afecta comportamentul acestuia sau cel puțin judecățile despre acțiunile celorlalți. Îi vom judeca mai corect, iar emoțiile și comportamentul nostru vor deveni adecvate și, respectiv, unul just.

Claritatea nu ne face mai conștiincioși, ci doar mai corecți în acțiune. Dacă nu avem în noi dorința de a fi corecți, claritatea nu ne-o poate da. Dacă „mai bine” înseamnă „să judeci corect și să acționezi drept”, atunci da, claritatea are de jucat un rol, dar dacă „mai bine” înseamnă mai conștiincios, atunci claritatea nu ne poate face mai buni, nu ne poate da o conștiință dacă nu o avem deja.

---

⁴³ Vezi Price, 1963, p. 22.

⁴⁴ Vezi Price, 1963, p. 23.

Dar, în genere, poate un filosof, fie el anti-analitic, să ne facă mai conștiincioși? Nu cumva această sarcină nu este una filosofică, ci reprezintă apanajul predicatorilor? Poate că aici este cheia atacului împotriva suficienței clarității: filosoful analitic ar trebui să fie el însuși un predicator care să ne indice comportamentul corect. Această idee face parte din înțelesul comun al cuvântului „moralist”. Mulți dintre filosofii morali ai Antichității erau predicatori în sens larg. Chiar și Aristotel spune că nu ar avea rost să studiem filosofia morală dacă acest lucru nu ne-ar îmbunătăți comportamentul. Să fie filosofia morală analitică interesată doar de clarificarea înțelesului binelui și nu de binele în sine? Dacă scopul este claritatea, atunci nu ne interesează distincția dintre viciu și virtute, iar imparțialitatea nu ar fi surprinzătoare.

Altă critică vizează caracterul banal al cazurilor discutate de filosofii analitici. Am împrumutat o carte, apoi am returnat-o prin poștă, dar nu a sosit. Am procedat corect sau greșit? Problema este banală întrucât este evident că nu eu am făcut un rău în cazul în care cartea nu a ajuns înapoi. Dar ce fel de exemple cere filosoful anti-analitic? Să fie exemple extreme, despre crime, trădare sau declarații de război? Alegerea exemplurilor are doar un efect psihologic deoarece acestea, chiar triviale, duc spre principii, exact așa cum făcea și Socrate.⁴⁵

Drept urmare, sarcina filosofiei este să ne spună ce este binele, nu să ne facă mai buni, așa cum pretinde predicatorul. Funcția filosofiei morale este să clarifice ceea ce știm deja, ea nu are funcția de a ne îmbunătăți neapărat comportamentul și de a ne oferi o conștiință atunci când nu o avem.

7. Totuși, este claritatea suficientă?

Să ne întoarcem la Wittgenstein. Acesta afirmă în propoziția 4.116 că dacă ceva poate fi spus, atunci poate fi spus clar, iar dacă nu poate fi spus clar, atunci nu poate fi spus deloc. Dar cum înțelegem, se întrebă Price în încheierea conferinței sale,⁴⁶ această posibilitate de a spune ceva clar? Să

---

⁴⁵ Vezi Price, 1963, p. 26.

⁴⁶ Vezi Price, 1963, pp. 40-41.

considerăm înțelesul lui „poate” (*can*) în acest context interogativ. Trebuie să deosebim între două înțelesuri ale verbului „a putea”, între „poate în principiu” și „poate în practică”. Este posibil ca un lucru important să nu poată fi spus clar de cineva, pur și simplu din cauza terminologiei și a regulilor limbajului. Aceasta nu înseamnă că ar fi mai bine să nu vorbească și să tacă, accentuează Price prin referire la aforismul 7, cel de încheiere al *Tractatus*-ului: „Despre ceea ce nu se poate vorbi trebuie să se tacă”.⁴⁷ De fapt, putem vorbi astfel încât să îndeplinim standarde diferite ale clarității, ori chiar neclar, dar ne vom înțelege. Astfel, unele lucruri pot fi spuse obscur, altele metaforic, altele paradoxal. Să le eliminăm pe toate acestea? Clarificarea și vânarea non-sensurilor pot duce la sterilizarea limbajului. Fie doar și din acest motiv, claritatea nu este suficientă.

Însuși Ramsey sesizează cu luciditate dificultatea reducerii analizei la clarificarea logică a înțelesurilor: „Principalul pericol pentru filosofia noastră, în afara lenei și a moliciunii, este scolasticismul, a cărui esență constă în tratarea a ceea ce este vag ca și cum ar fi precis și în încercarea de a-l potrivi într-o categorie logică precisă.”⁴⁸ Un exemplu de asemenea atitudine filosofică ar fi chiar ideea lui Wittgenstein că propozițiile limbajului cotidian sunt complete și că este imposibil să gândim altfel decât ori logic, ori neclar, adică în afara regulilor limbajului. După Ramsey, „este ca și cum am spune că este imposibil să încălcăm regulile jocului de bridge întrucât, dacă le-am încălca, atunci nu am mai juca bridge, ci, așa cum spune doamna C., non-bridge.”⁴⁹ Poate chiar acest gen de critică de întâmpinare propusă de Ramsey îl va face pe Wittgenstein să configureze un alt proiect filosofic privind analiza limbajului în *Cercetări filosofice*, iar conceptul de claritate așa cum a fost expus în *Tractatus* nu va mai fi constitutiv noii sale viziuni asupra limbajului.

---

⁴⁷ Wittgenstein, 2001, p. 159.

⁴⁸ Ramsey, 1959, p. 325.

⁴⁹ *Idem.*

BIBLIOGRAFIE

- Nagel, Ernest, 1936, "Impressions and Appraisals of Analytic Philosophy in Europe", *Journal of Philosophy*, 33, 1, pp. 5-24, 2, pp. 29-53.
- Pears, David (ed.), 1972, *Russell's Logical Atomism*, Fontana, Collins.
- Price, H.H., 1963, „Clarity is not Enough”, în H.D. Lewis (ed.), *Clarity is not Enough. Essays in Criticism of Linguistic Philosophy*, Allen & Unwin, London. (Textul a fost publicat inițial în *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary volumes, vol. 19, *Analysis and Metaphysics*, 1945, pp. 1-31, Oxford University Press. Textul reprezintă conținutul conferinței susținute de H. H. Price la o întâlnire reunită a *Mind Association* și *Aristotelian Society* în luna iulie a anului 1945.)
- Ramsey, Frank P., 1923, „Critical Notices. *Tractatus Logico-Philosophicus*. By Ludwig Wittgenstein, with an Introduction by Bertrand Russell”, *Mind*, 32 (128), pp. 465-478.
- Ramsey, Frank P., 1959, „Philosophy”, în A.J. Ayer (ed.), *Logical Positivism*, The Free Press, New York, pp. 321-326.
- Russell, Bertrand, 1922, „Introduction to Ludwig Wittgenstein's *Tractatus Logico-Philosophicus*”, Kegan Paul, London, pp. VIII-XXIV.
- Russell, Bertrand, 1972a, „The Philosophy of Logical Atomism”, în David Pears (ed.), *Russell's Logical Atomism*, Fontana, Collins, pp. 31-142.
- Russell, Bertrand, 1972b, „Logical Atomism”, în David Pears (ed.), *Russell's Logical Atomism*, Fontana, Collins, pp. 143-165.
- Schlick, Moritz, 2003, *Formă și conținut – O introducere în gândirea filosofică*, Editura Pelican, Giurgiu, traducere de Angela Teșileanu, Mircea Flonta, Constantin Stoenescu.
- Wittgenstein, Ludwig, 2001, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Editura Humanitas, București, traducere de Mircea Dumitru și Mircea Flonta.